

MU ÉS DOLOG

(Heidegger művészetfilozófiájának értelmezése)

Filozófiai alkotásokról elsősorban úgynevezett kritikát, azaz racionális elemzést szokás írni. Az értelmezés a filozófiai alkotást legalábbis első látásra kompromittálja, amennyiben azt szépirodalmi művé, esztétikai alkotássá "fokozza le", és a metafizikai vizsgálódás létjogosultságát vitatva, azt sugallja, hogy a filozófia nem több, mint "költészete annak, amiről nincs fogalmunk". Ilyen értelemben attribútumaival a filozófia, a racionális megismerés lehetőségeiben kételkedő Nietzsche a maga filozófiai igényű műveit, és a fundamentális ontológiát kidolgozó Heidegger egyebek között éppen Nietzschevel szemben, az ő életfilozófiai szkepszisének leküzdésére törekedve, vélte azt, hogy a filozófiát fenyegető veszélyt egyszer s mindenkorra elhárította. A címben szereplő "értelmezés" szó azonban semmiképpen nem hivatott Heidegger vállalkozásának sikerével szemben kételyt támasztani, nem kívánja azt állítani, hogy a Lét és idő szerzője filozófiai ambíciói dacára úgymond szégyenszemre költő maradt. Éppen ellenkezőleg, a sajátos szóhasználatával azt kívánjuk jelezni, hogy miközben Heidegger minden kétségen felül valódi, százszázalékos filozófussá vált, miközben törekvéseit ebben a vonatkozásban teljes siker koronázta, egyben a filozófia lehetőségeit a legteljesebb mértékben kiaknázta, mintegy a filozófiatörténet eredményeit bekoronázva a végső szót mondta ki, a kritikailag, a racionális elemzés eszközeivel meg nem haladható "utolsó filozófus" szerepköre jutott ki neki. Az a hermeneutikai föladat tehát, amelyre a cím utal, nem minősíti a szerző műveit esztétikai alkotásokká, semmiképpen sem kívánja a gondolkodástörténet kiemelkedő teljesítményeit esztétizálni, a filozófiát a művészetnek alárendelni, viszont bennük, a filozófiában mindig is jelenlévő kfsértéssel szembefordulva, nem a megismeréstörténet, az egyetemes tudomány dokumentumait, hanem ismeretekké le nem bontható, ismeretekben lényegük szerint föl nem oldható alkotásokat lát, amelyeket a szépirodalmi alkotásoknál nem kisebb mértékben illet meg az értelmezői közelítés, s amelyek csak az értelmezői közelítés esetén szólalnak meg igazán, adják elő a maguk tényleges mondanivalóit. A filozófiai alkotás műként kezelése tehát semmiképpen sem kompromittáló a filozófiai alkotásra vagy szerzőjére nézve, hiszen az esztétikai alkotásokkal egyenrangú filozófiai mű, mű voltában lényege szerint metafizikai, filozófiai marad, jóllehet ezen egyenrangúság következtében a filozófia a maga - genetikusan adott és pusztá deklarációkkal nem semlegesíthető - hegemonista ambícióinak jogalapját, a művészetrel szembeni elsőbbségének illúzióját véglegesen elveszíti.

A filozófiai alkotás módszeres, programszerű értelmezői megközelítése nemcsak a filozófiát, a metafizikát helyezi új megvilágításba, hanem magát az értelmezői tevékenységet is. Az értelmezői tevékenység ilyenfajta átértékelésének időszerűségére mutat, hogy a racionális, kritikai elemzés kezdeményezésére

manapság már senki nem vállalkozik, hogy például Heidegger művészetfilozófiájának úgynevezett kritikája, vagy bármely más eszmetörténeti teljesítmény kritikai meghaladása egy jó ideje már korszerűtlen és merőben kudarcra ítélt próbálkozásnak számít. Megközelítőleg egy fél évszázada az új eszmetörténeti álláspontok kidolgozásának mint az értekezésnek világos és határozott célt adni hivatott szempontnak a földadása egy olyan bizonytalan státusú pragmatikus fecsegésnek engedte át a helyet, amely az igazság mérlegeléséről eleve lemondva, az olvasó szellemi fogadókészségének kipuhatolásával kísérletezve, a mindenkori olvasó fejében kavargó ideologikus konvenciók mixtúrájának aktuális összetételére igyekszik ráhangolódni. A filozófiai alkotások mint művek módszeres és programszerű értelmezői megközelítése, a tudományos, megismerői tevékenység filológiai vállalkozássá átminősítése egyfelől tehát elismeri az eszmetörténeti okokból kialakult jelenlegi helyzetet, másfelől az értekezés átmenetileg elvesztett komoly rangját visszaadva, a hermeneutika által bírált eszközökkel ismételtelen az igazságot veszi célba, a jelenkor szellemi körképének diagnosztizálásán túl, olvasóját, amint az illik, az igazság föltárására mozgósítja.

Heidegger művészetfilozófiájának egyik alap gondolata a műalkotás dologszerűsége. A művek dologi természetére való rádöbbenés céljából néha szándékosan nyersen fogalmaz. A műalkotás eredetében azt írja, hogy "A kép úgy függ a falon, mint egy vadászfegyver vagy egy kalap. Egy festmény, például Van Goghé, amely egy pár parasztcipőt ábrázol, egyik kiállításról vándorol a másikra. A műveket úgy szállítják, miként a Ruhr-vidékről a szenet és a fatörzseket a Feketeerdőből. Hölderlin himnuszeit a hadjárat során a tarisznyába rakták, éppúgy, miként a tisztítószereket. És a Beethoven-kvartettek kottái is a kiadók raktárhelyiségeiben halmozódnak, miként a pincékben a krumplihalmok." (Az idézeteket a következő kiadványból: Martin Heidegger. A műalkotás eredete. Európa. Bp. 1988. Ford.: Bacsó Béla). Aligha marad el ez a nyersség Majakovszkij vagy József Attila szándékosan vulgáris, a műalkotás fogyasztási cikkszerűségét deklaráló kitételeinek nyersége mögött. Állításaik egybehangzása végeredményben indokolt, hiszen Heidegger nem kevésbé, mint a vele kortárs avantgárd vagy legalábbis avantgárd indíttatású költők, az előző korszak személyes idealizmusát bírálja, azt a szemléletmódot, amely a dolgok fölé rendelt és a dolgokat földadni vagy leigázni hivatott tiszta szellemnek tulajdonít kizárólagos teremtményt. Pozíciójuk hasonlósága azonban ezen a ponton véget is ér. Míg az avantgárd a pusztá dolgokat, a tulajdonképpen létezőt kívánja műalkotássá emelni, a műalkotásban fölmagasztalni, a létezők világa fölé a lét szempontját állító Heidegger végeredményben a lét igazságát közelítő műalkotás dologszerűségét tekinti a dologiság tökéletes megnyilvánulásának. Mint írja: a mű "dologszerűségét nem tagadhatjuk el, de — ha már a mű múltééhez tartozik — a műszerűségéből kell elgondolnunk. S ha már így van, akkor az út a mű dologszerű valóságának meghatározásához nem a dolgon át vezet a műhöz, hanem a művön át a dologhoz".

Bár Heidegger természetesen nem vonja vissza a műalkotás dologszerűségét kimondó tételét, a maga sajátos ontologikus pozíciójának megfelelően az általa tárgyiasítóan megismerőnek, létfeljuttatónak mondott szcientista állásponthez képest e

tétel nyersességét vagy éppen brutalitását jelentős mértékben enyhíti. Állítása következményének enyhítését oly módon éri el, hogy miközben következetesen tartja magát a szcientizmust, az intellektualizmust programszerűen hirdető avantgárd korszerű művészetfölfogásához, a tudományos dologfogalmat saját ontologikus fölfogásának megfelelően bírálja. Heidegger a fundamentális ontológia megteremtésére irányuló erőfeszítései során arra ébred rá, hogy az újkori filozófiában és tudományban használt dologfogalom, amely a dolgot mint akcidenzával rendelkező szubsztanciát, vagyis mint ismertetőjegyeinek hordozóját definiálja, magától értetődő volta ellenére nem felel meg a filozófia szellemének, és azt az antikvitásban kialakított dologfogalommal kell helyettesíteni, amely a dolgot megformált anyagnak tekinti, benne anyag és forma szintézisét látja, s amely legvilágosabban a műalkotás dologisága felől közelíthető meg. Eljárás módját az a körülmény is indokolja, hogy a dologfogalmat a megismeréshez igazító és ezáltal saját tulajdonképpeni lényegét föladó modern filozófiát éppen a század elején tagadja meg a tőle függetlenedni kívánó, amannak alkalmazkodókészségét nem túlságosan méltányoló tudomány, Heidegger tehát az anyag és forma szintézisét föltételező dologfogalomban a létről megfelelő és a létfelejtés miatt saját lényegét időközben megtagadó, metafizikává degradálódó filozófiát kívánja eredeti tisztaságában rekonstruálni.

A filozófia heideggeri rekonstrukciója a filozófia fenomenjének körbejárását, módszeres leírását jelenti. Míg a fundamentális ontológia kidolgozását megelőzően mindenki más, aki csak érdeklődést mutatott iránta, spontán módon művelte a filozófiát, ő, mint aki egy gondolkodástörténeti folyamat végpontján áll, a filozófia mibenlétére kérdez. Jóllehet ez a kérdés nem a tárgyiasító megismerés, a metafizikával szakítani kívánó tudomány kérdése, hiszen a metafizika radikális bírálata ellenére Heidegger nem tagadja meg a filozófiát, hanem éppen ellenkezőleg sajátos erőfeszítéseivel az iránta való legteljesebb elkötelezettségét deklarálja, a filozófia jelenségként kezelése, a körbejárására irányuló kísérlet a komoly szándék és a nyomatékos deklaráció dacára a rajta való szándéktalan kívülkerülés tényére figyelmeztet. Véleményünk szerint így kell értelmezni a filozófiai gondolkodás "kézműves modelljének" mélyértelmű és szellemes alkalmazását. A "kézműves modell" hivatott megvilágítani a dolog megformált anyagként való meghatározását, azt a körülményt, hogy a filozófiai beállítottságú görög gondolkodás az eszközkészítés és az esztétikai alkotás műveletét egylényegűnek s az utóbbit mint az elkészített eszköznek a lét fényébe állítását világteremtő erejűnek, kozmikus érvényűnek mutatta.

A filozófia kézműves modelljét tökéletesen megtestesítő antik görög gondolkodást, amely a tőle leválaszthatatlan mítoszban az eszközt művé emeli, a művet pedig mítikus eszközzé stilizálja, nem foglalkoztatja a mű és az eszköz közötti eltérés problémája, nem tartja szükségesnek, hogy a mű dologiságán fölülkerekedve értelmezni kísérelje annak tulajdonképpeni műszerűségét. Századunk gondolkodója azonban nem térhet ki ezen föladat elől, s miközben a modern szemléletmód elfogultságaitól megszabadulni igyekezően, a görögség által reprezentált tiszta filozófia előföltevéseihez tartja magát, a filozófia fenomenjének leírása közben a filozófián belül soha világosan föl nem tett s ugyanakkor rendkívüli mértékben

időszerű kérdések megoldását feszegeti. Heidegger így, a művet az eszköztől megkülönböztetni kívánván, a műben föllelhető dologisággal elégedetlenül kérdez rá a mű valóságára, arra, ami a művet művé teszi, ami biztosítja a dolgoktól való tökéletes függetlenségét, különállását. Felismerése szerint a művet a léthez rendelt igazságként értett igazság, az "igazság megtörténe", művé válása teszi művé, amennyiben a létigazság az, amely egyfelől a művet a pusztá dolgokként fölfogott létezők sorából kiemeli, s amely ugyanakkor annak komolyan vételéhez nélkülözhetetlen valóságot ad neki. A létigazságnak az antik görög filozófiából kikövetkeztetett fogalma, az aletheia, amelyet elnemrejttségnek, megmutatkozásnak fordít, a fundamentális ontológia kidolgozóját arra ösztönzi, hogy az anyagnak és a formának az eszközkészítésre visszautaló kettősségét meghaladva, az igazság megtörténe "világ" és "föld" mint el nem rejttség és elrejttség vitáját jellemezze, hogy "a világ föllállításában" és "a föld előállításában" lássa a mű műlétének két lényegjellegzetességét. Az a sajátosan szimbolikus, mítikus vagy egyenesen misztikus szóhasználat, amelyhez Heidegger itt folyamodni kényszerül, azt jelzi, hogy problémáival küszködve a filozófia megvilágító erejének határához érkezett, és előfeltevéseinek revidálása, vagy legalábbis kifejtése következtetésességének megsértése nélkül nem lehet tárgyyszerűbb, konkrétabb. Talán nem lépünk túl az ő tulajdonképpeni intencióin, ha a világot a mű által létrehozott, föltételezett értelmi egészként, értelmezési rendszerként jellemezzük, s ha a földben bármely konkrét, történeti értelmezési rendszer viszonylagosságának, az emberlét nem hiteles voltának szükségszerűségét látjuk, mindjárt hozzátevé azonban, hogy neki a lét kizárólagosan intellektuális, individuális megmutatkozásáról tudó filozófiai szemléletmód képviselőjeként ilyen képzeteket fölidézni, ilyen szavakat használni nem volt megengedhető.

Művészetfilozófiájának kifejtése közben Heidegger gyakran érinti a történetiség problémáját. A görög templom, mint műalkotás vonatkozásokban bővelkedő világáról mondja, hogy "E nyílt vonatkozások bősége a görögség, e történeti nép világa. Belőle és benne válik önmagává, hogy teljesítse küldetését". Milyen különös, hogy miközben történeti népről és e történeti nép küldetéséről beszél, következetesen tartózkodik bármiféle történetfilozófiai, kultúrtörténeti koncepciótól, hogy véleménye szerint az igazság semmiképpen sem a történelemben, hanem kizárólag a művekben, a művek által realizálódó intellektuális, individuális létszemléletben történik.

Nem a történelem, hanem a történelmet interiorizáló, magában foglaló műalkotás Heidegger fölfogásában az élet tanítómestere, nem az alkotók, próféták sűrítik művé és hagyományozzák a XIX. század romantikus, historizáló szemléletének megfelelően az utókorra népük történeti tapasztalatait, s adnak egyben természetesen tartást, formát, szellemet a népnek, a nép kultúrájának, hanem kizárólag fordítva, a léteseményként értelmezett és kizárólagos léteseménnyé nyilvánított műben fogamzik meg misztikusan, az emberi belátás számára megközelíthetetlenül az igazság. "Ottálltában csak a templom ad a dolognak arculatot, és segíti az embereket önmagukra találni. Amíg a mű mű marad, amíg az Isten nem hagyja el azt, e lehetőség nyitott lesz. Így van ez az istenszoborral is,

amelyet a győztes a harci játék során néki szentel. E szobor nem képmás, amely megkönnyítené Isten ábrázatának elképzelését, hanem mű, amely magát az Istent teszi jelenlévővé és Isten maga épp ezáltal van. Ugyanez érvényes a nyelvi műre is. A tragédiában sem mutatnak be és adnak elő semmit, benne inkább az új istenek vívják meg küzdelmüket a régiekkel. Amint a nyelvi mű a nép nyelvéné lesz, többé nem szól erről a küzdelemről, hanem úgy formálja át a nép történeteit, hogy általa minden lényegi szó ezt a küzdelmet vívja újra, és általa dönti el, mi szent és mi profán, mi nagy és mi kicsi, mi bátor és mi gyáva, mi nemes és mi mulandó, ki lesz az úr és ki a szolga". Heidegger radikálisan utasítja el a misztikus művészetmagyarázat művészetellenes, a művészetet a metafizikának; a tudománynak alávető, a műtárgyat a dolgok közt elkeverő intencióit, de talán túl radikálisan is, amennyiben ennek a görcsös védekezési reflexnek a művészi tevékenység misztifikálása, a műalkotás mibenlétének föltárásához vezető út eltorlaszolója az ára.

A fundamentális ontológiára épített művészetfölfogást rendkívül optimistává teszi a művek vonatkozás nélkülségének nagyon is indokolt, mert a mű műszerűségét előtérbe helyező állítása. Jólehet a művek mindig "múltbeliként, a hagyomány és megőrzés tárgyaként kerülnek szembe velünk", nem kell kétségbevonnunk, hogy a világukból kiemelt alkotásokat körülvevő "szertelen nyüzsgésben magukkal a művekkel találkozzunk", hiszen a művész igazi szándéka is arra irányul, hogy a művet önállóvá tegye", hiszen "a mű, mint mű, — amennyiben az igazság benne történik meg — kizárólag ahhoz a területhez tartozik, amelyeket önmaga nyit meg". Rendkívül tiszteletre méltó, ahogyan Heidegger a maga misztikus, az igazságot bensővé tevő szellemi pozíciójáról a műveket a dolgok fölé emeli, ahogyan a műalkotás fenomenjét a filozófiai gondolkodás sajátosan individuális, intellektuális beállítottságának megfelelően a maga nemében kifogástalanul leírja. Tökéletesen meggyőző és egy sereg konvencionális félreértést kiküszöbölő az az állítása, hogy az igazságra hangolt, az igazság iránti személyesen elkötelezett ember megértheti a vonatkozásaiból kiszakított művet, hogy a műből, pusztán csak a műből, amennyiben az ténylegesen mű, föl lehet az igazságot villantani. Szemléletének ezoterikusága miatt csak azt a kérdést hagyja nyugtalanítóan nyitva, hogy vajon egyáltalán föl akarja-e a művet szemlélő ember az igazságot idézni, hajlandó lesz-e az elé kerülő dolog műszerűségét észrevenni, ha az igazság valóban annyira ezoterikus, amennyire azt Heidegger állítja? Vajon megengedheti, megengedhetőnek ítéli-e majd a mindennapi gondoskodásba merült ember, hogy az igazságra figyelve a fecsegésről lemondjon, módjában áll-e majd, képes lesz-e majd arra, hogy az igazság szemlélete érdekében a nyüzsgésből, a tolongásból kivonja magát, ha egyszer az igazságnak magának ehhez az öt elnyelő tolongáshoz, nyüzsgéshez nincs semmi affinitása. Heideggernek igaza van, amikor a művek műszerűségét nem félti a műkincskereskedelemben történő forgalmazásuktól, illetve attól, hogy a művészettörténeti kutatás a tudomány tárgyává teszi őket. Konceptiója csak arra a kérdésre nem ad választ, hogy a személyes, ezoterikus műértés és a művészeti ipar, a művészet tudomány elválását, az előbbi szubtilitásának az utóbbi kézzelfoghatósága melletti fönmaradását mi garantálja.

A fundamentális ontológia művészetfölfogása nemcsak a művet rendeli az

igazsághoz, hanem az igazságot is a műhöz, nemcsak azt a kérdést kívánja megvilágítani, hogyan foglalja magában a mű teljes vonatkozás nélküli ségében az igazságot, de azt is, hogyan képes az igazság művé tenni a művet: "Mi az igazság, hogy annak valami alkotásban kell megtörténnie? Vajon az igazság önnön lényege alapján milyen mértékben vonatkozik a műhöz? Megragadható-e ez az igazság eddig megvilágosult lényegéből?" — kérdi. Az a pozitív válasz, amelyet Heidegger saját kérdésére ad, ismételten világ és föld, mint világlás és elrejlés kettősségére utal, és az igazságot a kettő között folyó vitával azonosítja. Világ és föld "szembenállásukban vívják ki a vitamező nyíltságát. E nyíltság nyitottsága, azaz az igazság, csak akkor lehet az, ami nevezetesen ez a nyitottság, ha és ameddig ő maga nyíltságában berendezkedik. Ezért a nyíltságban mindig kell, hogy legyen egy létező — a mű a maga dolgiságában —, amelyben a nyitottság helyet foglal és állandósul". Heidegger ellentétes oldalról közelíti meg a kérdést, ismételten beláttatja, hogy az igazságot bensőségesen hordozó mű érthető a benne foglalt igazság által. Most azonban, minthogy nem a mű, hanem az igazság oldaláról veti föl a kérdést, nem az a probléma marad megválaszolatlan, hogy vajon bárki eljuthat-e a műhöz, értheti-e a művet, bárki megközelítheti-e a benne foglalt igazságot, hanem hogy elegendő-e érteni a művet, a műbeli igazságot, szabad-e egybemosni a szubjektív, személyes értést annak diszkurzív kifejtésével, az értelmezéssel, vajon fölősségessé teszi-e az igazság közvetlen szemlélete szavakkal történő kimondását. Ha az igazság kizárólag az individuális, intellektuális szemléleten belül történik meg, ahogy a filozófia fenomenéjére összpontosító beállítottság számára tűnik, akkor elegendő, ha viszont a filozófiai modell viszonylagos érvényű, csak egyike az igazsághoz való lehetséges viszonyoknak, akkor bizony meg kell keresni az értést kifejtő értelmezés alkalmas eszközeit, föltételeit, akkor az értelmezés nem vezethető le dialogikusan az értésből, ahogy azt föltételezi a Gadamer által megújított filozófiai hermeneutika.

Heidegger annyira hitt a filozófiában, illetve annyira csak a filozófiában hitt, hogy a filozófiai gondolkodás modellálásának lehetősége, a filozófiai gondolkodásra mint modellre nyíló rálátás, továbbá a gondolkodás e modelljének az antik görög kultúrához, életformához hozzáláncoltságának ténye a legkisebb mértékben sem sugallta neki a filozófiai gondolkodás viszonylagosságának egyébként nagyon is kézenfekvő gondolatát. Nem tartotta szükségesnek mérlegelni azt az alternatívát, hogy nem föltétlenül csak — a filozófia fenomenéjét egyébként kétségtelenül legtisztábban, legkövetkezetesebben kibontakoztató — antik görög gondolkodás alkalmas a lét szerkezetének kipuhatólására, vagy ennek a vitathatatlanul időszerű és rendkívüli fontosságú föladatnak a megoldására a filozófia egymagában nem képes. Csak szemléletének sajátos irányultsága magyarázza, hogy a káoszából kozmoszt teremtő, az anyagot megformáló Zeus, ezen isteni kézművesmester mítoszának sugallatára, és a semmiből teremtés amattól különböző bibliai képzetét adott vonatkozásban félretéve, úgy találja, hogy egyfelől bármely létezőt a használati eszközökhöz hasonlóan anyag és forma szintéziseként fölfogott, vagyis a léttapasztalástól áthatott világhoz tartozó dologként kezelhet, másfelől pedig csak ezért híhet abban, hogy módja lesz a filozófia intencióinak megfelelően az életben érvényesíteni az igazságról beszélő műalkotásnak az anyag pusztá megformálásaként

előállt eszközökkel, a világot összetevő dolgokkal szembeni elsőbbségét, magasabbrendűségét.

A filozófiai gondolkodás modelljét világosan fölmutató Heideggernek kétségtelenül igaza van abban, hogy a filozófus mint filozófus akkor jár el helyesen, ha a tiszta filozófia szellemének megfelelően, a filozófia fenoménjével összhangban a használati eszközök analógiájára bizonyos vonatkozásban a műalkotást is dolognak, valamint a pusztá dologot is anyag és forma szintézisének láttatja, ha filozófiának és vallásnak a keresztény kultúrában működött szinkretizmusát föladvá, a létezés egészen intellektuális átvilágíthatóságában, értelmességében bízik. Ugyanakkor a filozófiai gondolkodás modelljének jelentőségét abszolutizáló Heidegger téved, amikor föltételezi, hogy az ember a filozófiai gondolkodás maximájára teljes mértékben rábíthatja magát, hogy a műalkotás spontán módon közvetíti majd a gondoljaiba merült ember számára a lét tapasztalatát, illetve az anyag és forma szintéziséként kezelt pusztá dolgok kézhez fognak állni, ellenállás nélkül beilleszkednek majd a filozófus emberi, a lét rendjét érvényesíteni kívánó világába. Miközben tehát Heideggerre hallgatva elismerjük, hogy az antik dologfogalom felel meg igazán a filozófia szellemének, az attól távolodó újkori dologfogalmat sem tekinthetjük pusztá eltévelyedésnek, a létről való haszontalan és sajnálatos megfeleledkezésnek, hanem a dologot mint ismertetőjegyei hordozóját definiáló fölfogásban, amelyet a vallás és a filozófia szempontját szinkretikusan egybefogó keresztény kultúra alakított ki, az újkori tudományos-technikai fejlődés nélkülözhetetlen föltételét, a mozdulatlan létmisztikába merevedés elkerülésének alkalmas eszközét látjuk. S hasonlóképpen, amikor elismerően nyugtázzuk, hogy a filozófus az anyag-forma szintézisét mint öncélt a figyelem középpontjába állító műalkotáson a lét fényét látja ragyogni, nem engedünk annak a kísértésnek, hogy a műalkotásban elvont léteseményt keressünk, hogy tévesen föltételezzük, a műalkotás által a lét egyetemes szempontja akár csak részlegesen is világunk egyszer s mindenkorra elidegeníthetetlen részévé vált.

Heidegger művészetfilozófiájának újszerűségét és tartalmasságát az magyarázza, hogy a fundamentális ontológia kidolgozója a filozófiai gondolkodást eredeti teljességében, az őt létrehozó mítosszal való szoros kapcsolatában, a "létre emlékezés" termékeny állapotában jeleníti meg. Ugyanakkor szemléletének egyoldalúságát az okozza, hogy kifejtéséből lényegében kimarad a vallási gondolkodásnak a filozófiába teljes értékűen soha be nem vonható, a filozófia nyelvére adekvátan le nem fordítható dimenziója. Amikor a tartalomnak és a formának a reflexív gondolkodásban kialakult fogalompárján túllépve, a világ és a föld kettősségével operál, a szemléletnek azt a mélységét idézi föl, amely az antik gondolkodásban még működött, s amely a műalkotásnak a pusztá dolgok és az egyszerű eszközök fölé magasodását megengedte, minthogy bizonyos mértékig az utóbbiakat is mitizálta. Viszont a filozófia — lényege szerint — intellektuális, individuális látásmódja már kezdettől fogva megakadályozta a világ és a föld kettősségét fölmutató, az emberlét lényegi drámaiságát előtérbe állító műalkotás mibenléteinek konkretizálását, sajátosságainak a misztikus élmények homályából a személyes-individuális belátás világosságába állítását.

A vallási gondolkodás lényege, amennyiben azt a fundamentális ontológia

intencióihoz illően eredeti tartalmasságában és teljességében, a metafizika számára leküzdhetetlen intellektuális közvetítéstől szabadon, a "létre emlékező" voltában szemléljük (amint azt M. Eliade teszi A szent és a profán c. munkájában), abban áll, hogy az individuális, az intellektuális beállítottsággal, a szellemi teljesítményre összpontosító ember lényegi elszigeteltségével, téren és időn túli abszolútumra állítottságával szemben az ember térhez és időhöz, természethez és élethez kötöttségét elismerteti, miközben a teret, az időt, a természetet és az életet a létközvetítő kultúra közegébe vonva, megszenteli. Térnek és időnek, természetnek és életnek a filozófiai beállítottságból le nem vezethető vallási-kulturális megszentelése alapozza meg a másik ember, a felebarát iránti erkölcsi elkötelezettséget, s a kultúrtörténeti léttapasztalatként értelmezett történelmet. Míg a filozófia kérdez a létre, s a létrekérdés egyoldalúságát érzékelő Heidegger reménytelenül igyekszik a filozófián belül megoldani a létnek a rákérdést kiegészíteni hivatott tapasztalását, a vallási gondolkodás, amennyiben nem vesztette el eredeti tartalmasságát, amennyiben nem vált metafizikai ihletésű misztikává, individuális vallássá, lényege szerint tapasztalja a létet: a vallási gondolkodás teljesítménye éppen a lét megtapasztalása. Minthogy a vallási gondolkodás nem az abszolútum utáni sóvárgásban, de a véges vonatkozások megszentelésében fogan, a benne, általa megvalósuló léttapasztalás nem szemlélődő, meditatív, filozófiai, hanem történelmi, kultúrtörténeti: a felebarát, a nép, a kultúra sorsa iránti felelősségtől áthatott vallásos ember eredendően, bármiféle reflexív közvetítés nélkül, a másik emberhez való viszonyában, a másik emberrel való konfliktusában, az embereket összehozó, megütköztető élet, a történelem eseményeiben tapasztalja meg a létet. S ahogyan Heidegger számára a filozófiai gondolkodás alkalmas példáit a görög kultúra szolgáltatta, a vallási gondolkodást a legkifejlettebb formában az ókori zsidó kultúra s annak emlékeit őrző könyv, a Biblia képviseli.

A vallási szempontnak a filozófiai szempont mellé állítása eloszlatja azt a semmivel sem igazolt föltételezést, hogy a műalkotás létrejötte valamely misztikus létesemény, a lét valamiféle, pontosabban körül nem írható kisugárzása volna, megszünteti azt, a fundamentális ontológián belül érvényesülő kényszert, hogy a személyes-individuális belátásra apelláló gondolkodásnak az anyagmegformálás határainál, a műben adott dologsiság szféráján, vagyis az érzékmegismerés lehetőségein belül meg kellene állni. Vitathatatlan, hogy a megformálandó anyaggal a műalkotás szándékával szembe forduló alkotót az anyaggal való viaskodásában, formáló tevékenységében a teremtő szándékaihoz rendelt anyagon túl már semmi sem befolyásolja, s ebben az értelemben az igazság a műben történik meg; ha azt kutatjuk, hogy a pusztá anyagformálás, eszköz-előállítás miként vezet műalkotáshoz, hogyan kerül bele az igazság az alkotásba, hogyan teremtdnek meg megtörténések föltételei, akkor a létrekérdésnek kétségtelenül programszerűen a művész individualitásához rendelt mozzanatán túl a történeti, kultúrtörténeti léttapasztalás — emennek tartalmat adni hivatott és emezzel szemben magán az alkotófolyamaton kívül, a többi emberhez, az élethez való egyáltalán nem szellemi viszonyában realizálódó — mozzanatára kell utalnunk. A pusztá anyag és pusztá forma ott válik művet teremtő, mű teremtését kinyilvánító földdé és világgá, ahol a léttapasztalás

tudattalan és akarattalan, az individuumon túli, ésszel föl nem fogható, de mégis értelmet létrehozó mozzanata is munkál.

Az igazság annyiban a művön belül történik meg, s a mű maga annyiban a lét téren és időn kívüli, örök igazságát képezi le, amennyiben minden alkotó a mindig egy és ugyanazon létre kérdez. De a műben megképződő igazság annyiban nemcsak az elszigetelten, önmagában álló és éppen elszigeteltségében világot alkotó műhöz tartozik, amennyiben nincs mű történeti, kultúrtörténeti léttapasztalat nélkül, s amennyiben a műben működő történeti léttapasztalat — mint történetiségében minden részleges, a létnek valamilyen sajátos, történetileg érvényes értését jelentő mozzanat — a dolgok, az eszközök világából kiemelt, a lét örök igazságát működtető műalkotást a történeti folyamat részévé, a léttapasztalás történetének egy tényezőjévé avatja. Azok a főntartások, amelyek az igazság megtörténését magában foglaló művet féltik a történelemtől, ettől a műhöz képest külsődleges folyamatától, a történetiség szemléletét kialakító vallási gondolkozástól elidegenített, a művelődés, a civilizáció történetévé tett létfelejtő történetiségfölfogással helyettesítik be a történetiség eredeti, a lét tapasztalásaként értett s legteljesebben a Biblia alapján rekonstruálható jelentését. A lét igazsága e szerint a fölfogás szerint a heideggeri intencióval egybehangzóan valóban a művekből olvasható ki, s ha nem is ezoterikusan bennük történik meg, a művek maguk alkotnak, mint a Biblia könyvei is, egy bizonyos történeti sort, megtestesítve ezáltal a létigazság időben lejátszódó megtapasztalásának mint kultúrtörténeti értelemteljesülési folyamatnak az egymásutánját.

A létfelejtésre panaszkodó, az emberi létezését a létbe ágyazottnak látni kívánó s a filozófiai gondolkodást ennek megfelelően eredeti tartalmasságában rekonstruálni igyekvő Heidegger a létet az időhöz kapcsolja, a létet és az időt összetartozónak mutatja, az igazság műbeli "megtörténéséről" beszél. Mint láttuk azonban a filozófiai gondolkodás természetéből adódóan e filozófiailag reflektált, csak a filozófiai reflexió révén megragadott idő üres, tartalmatlan marad, Heidegger vállalkozásának határait meghaladja, hogy bármit is mondjon arról, hogyan működik, hogyan bomlik ki a lét az időben, hogyan alakítja az időbeliséghez kötött emberéletet, mi is megy végbe tulajdonképpen az igazság műbeli megtörténésében. A vallási gondolkodásnak a filozófiai gondolkodáshoz hasonló rekonstruálását föltételezve, a létfelejtés mozzanatának a vallási gondolkodásból való kikapcsolásáról gondoskodva, a lét időbeli működésének belátása lehetségessé válik, minthogy a vallási gondolkodás ontikus leírása esetén az egyébként közönségesen művelődés- és civilizáció-történetnek, a dolgok történetének tekintett történelem visszanyeri eredeti értelmét, a kultúra mint léttapasztalás történetévé válik. Azt látjuk tehát, hogy a lét egyfelől tér és idő minden változásának ellenálló, mert tér és idő vonatkozásai fölé magasodó szilárd pont, az emberlét változatlan, örök, kikezdhethetlen normáinak sarkcsillaga, amint azt a tárgyiasító megismerés elidegenítő hatásaival szemben ellensúlyt kereső, az ember mint jelenvaló lét léthez rendeltségét megmutató Heidegger kidolgozta, másfelől viszont a létnek a rá lényéből adódóan nyitott ember által történő megtapasztalása az időben folyik, minthogy csak az idő: a kultúra, a történelem időbeli kibontakozása hozhatja meg a lét megértésének képességével egyébként lénye

szerint rendelkező embernek a lét nem vele született tapasztalatát. Ahol dolgok vannak, ahol a létezés van, ott mindig van történés is, de a történelem csak a létkérdés megindulásával, a civilizáció megalapításával kezdődik, és véget akkor ér, amikor a civilizációt kísérő kultúrában a lét normáinak megtapasztalása befejeződik, amiktől kezdve a létnormák összessége az igazság megtörténéséről tanúskodó művekben mint személyes-individuális döntés alapján realizálható lehetőség a történelmet megjárt emberiség rendelkezésére áll.

Amikor a létkérdésnek az örökkévalóság szemszögéből történő filozófiai mozzanata mellé odaállítjuk a léttapasztalás időtávlatokat is föltételező mozzanatát, a műalkotás időtlennek mutatkozó, az individuális szemlélethez rendelt értéséről elválasztjuk annak időtávlatokkal számoló, a történeti léttapasztalatok különbözőségét figyelembe vevő értelmezését. Az értelmezés ugyanis mint kifejtett értés nem tekinthet el az értelmezésnek az értés tiszta szubjektivitásából le nem vezethető sokféleségétől, semmiképp sem szabadulhat ezen különbözőzés és sokféleség magyarázatának kényszerétől. Mint láttuk, a filozófia fenomenjének leírására vállalkozó, s a filozófia fenomenjét a lét általa kikövetkeztetett szempontjában kiteljesítő Heidegger, aki a műben vállalkozásának megfelelően a lét misztikus megvalósulását látja, nem tartja szükségesnek, hogy az értéstől mint misztikus létélménytől elválassza az értelmezést, mert fölfogása szerint az értéshez való bármiféle tudatos viszony, bármiféle értelmezés kifejtésére irányuló törekvés az értés lényegét adó misztikus élmény megtagadása volna.

Gadamer mint egy filozófiai hermeneutika kidolgozója a fundamentális ontológia alapítójával szemben ugyan nem az értés időtlen létélményszerűségéből indul ki, őt az értelmezések sokféleségének empírikus ténye s ezen értelmezéseknek a létigazságtól való történelmileg indokolt eltérése foglalkoztatja, vagyis azt mondhatjuk, elismeri az egyes értelmezésekben tükröződő történeti léttapasztalatok eltérését. Minthogy azonban Gadamer ugyanakkor a horizontok közelítésével operál, a személyes nézőpontok közötti eltérések dialogikus egybejátszásában bíz, az ellentéteknek az immanens végtelenben való, intellektuális jellegű föloldásában, ebben a sajátosan német evidenciában a léttapasztalatok különbözőzését elmossa, vagyis a kulturtörténeti léttapasztalatot intellektualizálva, egyfelől a tárgyiasító szemléletnek enged szabad teret, másfelől szándéka ellenére visszalép a létmisztikába. Az individuális szemlélethez rendelt értés és a történetiséggel tudatosan számolni kénytelen értelmezés akkor válik el következetesen egymástól, az utóbbi akkor őrzi meg az előbbivel szemben másfélységét, ha az előbbivel mint a lét intim megélésével az utóbbi mint a léttapasztalat egyetemes horizontjának birtoklása, mint a történelem végpontján teljesülő követelmény állítódik szembe. Csak abban az esetben nem szívja föl, mutatja végsősoron fölöslegesnek a személyes értés a kifejtett történeti szempontokkal operáló értelmezést, ha az értelmezés a léttapasztalat teljességének birtokában hiteles kíván lenni, ha az értelmezés ezen föltételek megléte esetén képes méltányolni az értés minden konkrét történeti változatát, ha az egyén mint a maga szubjektív szempontjáról nézve meghatározhatatlan, misztikus, objektíve viszont konkrét, kulturtörténeti vonatkozásokkal rendelkező értés hordozója ugyanezen okból nem húzódik vissza az értelmező erőfeszítéstől.

Amennyiben a műalkotás mibenlétét világ és föld vitájában látja, amennyiben szerinte "az önmagában nyugvó mű nyugalma a vita bensőségében találja meg lényegét", Heidegger a maga programszerűen vállalt s egyben eredeti teljességében kezelt filozófiai nyelvén arról beszél, hogy az esztétikai alkotás egyfelől a problémák intellektuális föloldásának irányába tendáló, azaz fokozatosan metafizikává degradálódó filozófiai teljesítménnyel, másfelől a problémák föloldhatatlanságának dogmatikus megkötésére hajlamos vallási gondolkodással szemben — a kettő között állván, de kettősségüket megszüntetni nem akarván — föloldás és föloldhatatlanság, értelmezés és értelmezhetetlenség drámai kettősségének szemléltetésére, közvetlen megtapasztalására hivatott. Teljesen indokolt, hogy az eredetileg a lét szempontját érvényesíteni kívánó, ontológiát kialakítani igyekvő filozófus a filozófia fenomenjének körüljárását elvégezve, és a tudomány, a metafizika zsákutcáit kikerülni akarván, a művészetfilozófiánál állapodik meg, hogy a műalkotás tisztaságának szemlélése révén igyekszik fönntartani filozófiai gondolkodásának integritását. A filozófiát megteremtő nép, az antik görögség gondolkodásának esztétikai jellege, a filozófiának a művészi impulzusokat magában foglaló mítoszban fogantsága őt, a Szókratész előtti módon filozofálni kívánó gondolkodót egyenesen erre predesztinálja. És azt kell mondani, hogy ebben a művészetfilozófiai problematikában teljeseedik ki valamiképpen Heidegger gondolkodása, ill. bontakoztatja ki sajátos módon azt, amit a nagy mű, a Lét és idő koncepciójában nem sikerült végigmondania. Számunkra úgy tűnik, hogy a heideggeri művészetfilozófia nem csupán egy jelentős rendszeralkotó életművének egyetlen fejezete, amely a létezés egyik szeletére vet fényt, hanem egyben az a pont is, amelyben tetőzik az alkotói önértelmezés folyamata, amely kulcsot ad Heidegger eszmetörténeti teljesítményének megértéséhez.